

DOKTORI ÉRTEKEZÉS TÉZISEI

Schäffer Anett

**Térbe írt történetek:
Városábrázolás és realizmus a kortárs
anglofón és magyar prózában**

Témavezető: Prof. Dr. Kappanyos András
A doktori iskola vezetője: Prof. Dr. Kecskeméti Gábor

Miskolci Egyetem Bölcsészettudományi Kar
Irodalomtudományi Doktori Iskola
A modern irodalom történeti és elméleti modelljei program

Miskolc

2022

I. A kutatás célja

Gyakran olvashatjuk, hogy a posztmodern már a múlté, hogy már túl vagyunk rajta. Hogy ennyire erős kontúrokat húzhatunk-e az irodalomtörténetben, és kijelenthetjük-e a posztmodern végét, az megkérdőjelezhető, ugyanakkor bizonyos, hogy a figyelem egyre inkább azon irodalmi alkotásokra kerül át, amelyek nem írhatók le a posztmodern fogalmával, és amelyek a realizmushoz köthetőek. Mind a magyar, mind az anglofón irodalommal kapcsolatban olvashatunk realizmus felé fordulásról, s találhatunk terminusokat a kortárs irodalom realizmusáról. Ilyen a magyar irodalom kapcsán elsősorban Takáts József *új realizmus* fogalma, mely hamar igen nagy figyelmet kapott a kortárs irodalomtudományban, az angolszász szcénán pedig például Madhu Dubey *poszt-posztmodern realizmus* vagy James Wood epés kritikaként született *hisztérikus realizmus* fogalma. Globális áramlatnak tűnik, hogy a hangsúly a világ ábrázolására, társadalmilag jelentős témák színre vitelére kerül át mind az anglofón, mind a magyar irodalom esetében. Ez pedig szorosan összefügg a terek ábrázolásával a vizsgált regények esetében, hiszen a történetek középpontjában városi terek állnak, a társadalmilag jelentős témák alapvetően terekhez kapcsolódnak, illetve a terek közötti mozgás kapcsán bontakoznak ki.

A disszertációm fő kérdése az, hogy miképp ábrázolják a választott kortárs anglofón és magyar regények a városokat, illetve az urbánus tereket, és ez miképp kapcsolható össze a szereplőábrázolással, pontosabban a szereplők identitásának,

identitásuk változásainak, válságának ábrázolásával. A szereplők által belakott urbánus terek ugyanis messze nem csupán háttérként szolgálnak a vizsgált regényekben, hanem a cselekmény középpontjában állnak, meghatározzák a történéseket és a szereplők identitására is hatással vannak. A városi terek és az identitás ábrázolásának vizsgálata mellett azonban végig jelen van az a kérdés, hogy miként kerül előtérbe a realizmus a magyar és anglofón kortárs prózában, és ez miképp köthető a tér és az identitás kérdéseihez.

II. Módszerek és források

A disszertáció vizsgálódásai során elsősorban a szoros szövegolvasás módszerét alkalmaztam, ám ez kiegészült a komparatív kutatás jellegéből adódó megközelítésekkel. Az anglofón és magyar irodalom műveinek egymás mellett olvasása, a közöttük lévő közös pontok és különbségek vizsgálata olyan kérdéseket, illetve meglátásokat hozhat, melyek egyébként nem lennének elérhetők.

Az a döntés, hogy az elemzések tárgyául magyar és angol nyelvű szövegek szolgálnak, első pillantásra önkényesnek tűnhet (és kár volna tagadni, hogy a szerző nyelvi kompetenciái és előtanulmányai is komoly szerepet játszottak ebben), de meggyőződésem, hogy éppen ez adhat a dolgozatnak valódi komparatiztikai dimenziót. A kortárs angol nyelvű irodalom hatása elvitathatatlanul óriási, hiszen mindenféle fordítási művelet nélkül eleve a globális, multinacionális kulturális szcénán jelenik meg, emellett a lefordított műveket vizsgáló listákon is óriási fölényrel szerepel. A kortárs angol nyelvű irodalom nagyon fontos része a kortárs világirodalomnak, és mindenképp jelentős viszonyítási pont. A vizsgált angol nyelvű anglofón művek eltérő kulturális hagyományhoz, illetve kulturális hagyományokhoz kapcsolódnak, hiszen a szerzők közül Angela Carter és Jeanette Winterson brit, Salman Rushdie Indiából származik, Zadie Smith édesanyja jamaicaként emigrált Angliába, míg édesapja angol, Chimamanda Ngozi Adichie pedig nigériai szerző. A választott magyar és anglofón regények komparatiztikai vizsgálata így sok új szempontot nyithat

meg. Emellett az idézett elméletek közötti kapcsolódások is afelé mutatnak, hogy a realizmus előtérbe kerülése globális áramlatnak tekinthető az irodalomban.

A terek vizsgálata során elsősorban a városok megjelenésére fókuszáltam. Ennek két élesen elváló típusa rajzolódik ki az általam vizsgált szövegekben: a város, amely egységesként jelenik meg, a szereplők identitását is egységesként határozza meg, illetve a széteső, kerületenként külön-külön világgal rendelkező város, melyben egy-egy utcával arrébb már teljesen más szabályrendszer uralkodik. Az első típusra példa Angela Carter *Esték a cirkuszban*, Rakovszky Zsuzsa *A kigyó árnyéka*, Jeanette Winterson *A szenvedély* és Dragomán György *A fehér király* című regénye. A második típusba sorolom Zadie Smith *NW*, Tóth Krisztina *Akvárium*, Chimamanda Ngozi Adichie *Americanah* és Salman Rushdie *A Golden ház* című regényét.

A disszertáció felépítése is ezen két típus vizsgálatát követi. A disszertáció bevezető fejezetét *A város elméletei és értelmezései* fejezet követi, melyben a város, a társadalom és az irodalom jelen vizsgálódás szempontjából jelentős összefüggéseit, a modern város jellemző figuráit (*flâneur*, *flâneuse* és a tömeg embere), a nők városban betöltött szerepének/szerepeinek, a város és az irodalom kölcsönhatását járom körül. A disszertáció központi része, a két elemzéseket tartalmazó fejezet, *A város mint az identitás meghatározója* című és *A feldarabolódó város* című fejezet. Az előbbi esetben a városok egységesként ábrázolódnak, a hangsúly a városok lakóik identitását alakító voltára, az egyes városok egyedi

sajátosságaira, a városok elhagyásának, illetve a városok közötti mozgás identitásalakító hatására kerül. Ebben a fejezetben elemzem Angela Carter *Esték a cirkuszban*, Rakovszky Zsuzsa *A kígyó árnyéka*, Jeanette Winterson *A szenvedély* és Dragomán György *A fehér király* című regényét. *A feldarabolódó város* fejezetben vizsgált regényekben a városok kisebb terekre esnek szét, melyek sajátos mikrovilágokként működnek a város szövetén belül, tükröt tartva a város és a társadalom működésének. Ide sorolom Zadie Smith *NW*, Tóth Krisztina *Akvárium*, Chimamanda Ngozi Adichie *Americanah* és Salman Rushdie *A Golden ház* című regényét. Ez utóbbi két ebben a fejezetben vizsgált regény témája az emigráció, illetve az emigráns szereplők terei, terekhez való viszonyuk. Az utolsó fejezet az eredmények összegzését tartalmazza, a város- és identitásábrázolás közös jellemzőit, illetve a regények realizmushoz való kötődését.

A disszertáció primér forrásai mellett legfőképp kortárs irodalommal, irodalomelmélettel foglalkozó írásokat, városokkal, illetve az identitás témájával kapcsolatos elméleti szövegeket, regényelemzéseket, kritikákat használtam fel a kutatás során.

III. A kutatás eredményei és hasznosíthatóságuk

Jelen dolgozat iránykeresésnek tekinthető azon főbb kérdések mentén, hogy a városi tér és ehhez kapcsolódóan az identitás, identitásváltozás, identitásválság tematikája miképp jelenik meg a kortárs anglofón és magyar irodalomban, illetve, hogy ez miképp kapcsolható a realizmus újraértelmezett formában való visszatéréséhez. Mindegyik vizsgált regényben központi helyet kapnak a városok, hiszen nem csupán háttérként funkcionálnak, hanem a szereplőábrázolás szempontjából is kulcsfontosságú szerepet töltenek be.

A regényeket aszerint soroltam két különálló csoportba, hogy a városokat egységként vagy kisebb terekre osztottként ábrázolják-e a regények. Az előbbi esetében a hangsúly az egyes városok sajátos vonásaira, továbbá a városban élés, illetve a városok közötti mozgás identitásalakító hatására kerül. Ez a típusú városábrázolás az identitás kérdése mellett (amely mindegyik választott műben központi szerepet játszik) az általánosabb, nagyobb társadalmi kérdések tematikájával kerül kapcsolatba (a nők helyzete a történelem folyamán, a háború és a totalitárius állam egyénekre gyakorolt hatása). A negyedik fejezetben elemzett kisebb városi terekre fókuszáló regények azonban inkább a társadalom felosztottságára helyezik a hangsúlyt. Az ugyanebben a fejezetben vizsgált, az emigrációt ábrázoló regényekben (*Americanah*, *A Golden ház*) maga az utazás semmilyen jelentőséggel nem jár, nem is írják le azt a regények, annál fontosabb, hogy a

szereplők a célországban csak kisebb tereket tudnak megszerezni maguknak.

Ezek a regények az előzőkkel ellentétben – melyek történelmi korokat, illetve egy elbizonytalanított kort ábrázolnak – a jelenben, illetve a közelmúltban játszódnak. Ez azt mutathatja, hogy a városok és városnarratívák kisebb terekre való szétesése a 20–21. századhoz kapcsolódik – emellett a posztmodern öröksége is lehet ez a szétbomlás. A világ először városokra, majd végérvényesen apróbb urbánus terekre bomlik. Az identitás változása mindkét esetben komolyan kötődik a városokhoz, illetve urbánus terekhez, amelyekben élnek, amelyeket meglátogatnak, elhagynak, illetve amelyekhez visszatérnek a szereplők. Ez a legfőbb jelölője, meghatározó jellemzője a szereplőknek. Az urbánus tér nem csupán háttér, hanem a regények egyik legmeghatározóbb eleme, a cselekmény középpontja és a szereplők ábrázolásának alapja.

Mindegyik vizsgált regényre jellemző, hogy a szereplők bizonytalanok saját identitásukban: kétséges származásuk, idegen környezetbe kerülésük, családi traumáik, a sztereotípiákkal való szembesülésük megnehezíti, illetve megkérdőjelezi saját korábbi identitásuk fenntarthatóságát vagy egy új identitás kialakításának lehetőségét. A szereplők identitása egyáltalán nem tekinthető stabilnak ezekben a szövegekben, a regények mindegyike mintha épp azt járná körül, hogy az identitás miképp változhat, hogyan kerülhet válságba. Erre a szövegek sokszor szövegszinten is utalnak, leggyakrabban úgy, hogy a szereplők saját identitásukról gondolkodnak. A főszereplők ilyen kétségei, stabil identitásuk

megkérdőjeleződése a kortárs irodalmi művekben alapvető tendenciákra utalhat. A posztmodern után a történetmondás újbóli középpontba kerülésével a karakterábrázolás is fontossá vált. A regényekben bizonytalan, változó identitással rendelkező szereplőket láthatunk, akik küzdenek a csoportokhoz való tartozással, illetve a társadalmi elvárásokkal. Ez minden bizonnyal a posztmodern tapasztalatra vezethető vissza.

Az elemzett regényeket egymás mellé helyezve azt láthatjuk, hogy mindegyik a történetmondásra helyezi a hangsúlyt, ám emellett a posztmodern tapasztalatát is megjelenítik írásmódjukban. Realizmusuk elsősorban nem a világ tradicionális értelemben vett ábrázolásában érhető tetten, hiszen azt folyton megkérdőjelezzük hihetetlen karakterekkel és eseményekkel (*A szenvedély*, *Esték a cirkuszban*, *A Golden ház*), mesei elemekkel (*Akvárium*, *A Golden ház*), a történet helyének és idejének elbizonytalanításával (*A fehér király*) és a narrációs technikák mindegyik regényben megjelenő játékaival.

A regényekben megjelenő kurrens témák a következőként foglalhatók össze: a már említett nőkkel kapcsolatos elvárásrendszer és annak hatásai, a sajátosan női tapasztalat a különböző történelmi korokban (*A kigyó árnyéka*, *A szenvedély*, *Esték a cirkuszban*, *Akvárium*, *NW*); a genderrel kapcsolatos kérdések (*A szenvedély*, *A Golden ház*); társadalom felépítése, az osztályrendszer igazságtalanságai (*Akvárium*, *NW*); a múlt jelenhez való kötődése, avagy a múlt elmondásának lehetősége/lehetetlensége egy egységes narratívában, az igazság szubjektív mivolta (*Esték a cirkuszban*,

Akvárium, A fehér király); az emigráció átértelmeződése a kortárs világban (*Americanah, A Golden ház*). Mindezeket összefogja a városi tér ábrázolásának lehetőségeivel kapcsolatos kérdéskör, illetve az egyén térhez való kötődésének kérdése, azaz miképp határozza meg egy egyén lehetőségeit, helyzetét és identitását nemcsak az, hogy mikor, hanem az is, hogy hol született és hol él.

Ezen művek realizmusa elsősorban tematikájukból származik, hiszen a figyelem bennük a jelen világ problémáinak ábrázolása felé fordul. Az emberi lét általánosabb kérdései jelen vannak ugyan, de nem ezek játsszák a központi szerepet. A világirodalmi szinten regisztrált realizmus felé fordulás pedig az urbánus témák középpontba kerülésével kapcsolódik össze a vizsgált regényekben. A kortárs irodalom ezen műveiben a város az a tér, amelyben bemutathatók a társadalmi problémák, egyszerre tovább hordozva így a modern irodalom, illetve – a narráció és a világ megismerésének kisebb darabokra törése tekintetében – a posztmodern irodalom örökségét. Ezek a kortárs urbánus regények a realista témák ábrázolását a városhoz kötik, ahhoz a térhez, amely egyszerre reprezentálni képes a kortárs világ sokszínűségét, de egyben a jelen kor társadalmi feszültségeit is.

A kutatás eredményei mind a magyar, mind az anglofón, irodalomtudomány számára hasznosíthatók lehetnek. A dolgozat bizonyítja, hogy kapcsolatot találhatunk az urbánus terek ábrázolásának módjában a kortárs anglofón és magyar művekben, illetve a regények realizmushoz kötődésében.

IV. Az értekezés témájában készült publikációk jegyzéke

SCHÄFFER Anett. „The Narrative of New York: Space and Narration in Salman Rushdie’s *The Golden House*”. In *Tavaszi Szél 2021/Spring Wind 2021: Tanulmánykötet I.*, szerkesztette MOLNÁR Dániel és MOLNÁR Dóra, 525–534. Budapest: Doktoranduszok Országos Szövetsége, 2021.

SCHÄFFER Anett, „Városok, szobák, ruhák: Mintázatok Rakovszky Zsuzsa prózájában”. In: *Reáliák: A magyar próza jelene*, szerkesztette VÁSÁRI Melinda és DECZKI Sarolta, 226–240. Budapest: Kijárat Kiadó, 2021.

SCHÄFFER Anett, „A globalizált világ emigráns regénye: Tér, test és identitás Chimamanda Ngozi Adichie *Americanah* című regényében”. *Műhely* 43, 5–6. sz. (2020): 86–90.

SCHÄFFER Anett, „Identitás és Északnyugat-London: Az identitás alakulása Zadie Smith *NW* című regényében”. In *Testek és szövegtestek*, szerkesztette SCHÄFFER Anett, BABOS Orsolya és SZOLNOKI Zsolt, 79–91. Pro Scientia Füzetek 6. Miskolc: Miskolci Egyetemi Kiadó, 2020.

SCHÄFFER Anett, „Terek és testek Rakovszky Zsuzsa költészetében és prózájában”. In *Testek és szövegtestek*, szerkesztette SCHÄFFER Anett,

BABOS Orsolya és SZOLNOKI Zsolt, 50–60. Pro Scientia Füzetek 6. Miskolc: Miskolci Egyetemi Kiadó, 2020.

SCHÄFFER Anett, „A kelet-közép-európai disztópia valósága: Dragomán György: *A fehér király*”. *Literatura* 46 (2020): 196–213.

SCHÄFFER Anett, „Városok, szobák, ruhák: Mintázatok Rakovszky Zsuzsa prózájában”. *Literatura* 45 (2019): 152–166.

SCHÄFFER Anett, „A város mint identitásképző elem Rakovszky Zsuzsa prózájában”. In *Miskolci Egyetem Doktoranduszok Fóruma, Miskolc, 2017. november 30.: Bölcsészettudományi Kar szekciókiadványa*, szerkesztette SCHÄFFER Anett, 63–69. Miskolc: Miskolci Egyetem, 2018.

SCHÄFFER Anett, „»Az ember játszik«: Identitás Jeanette Winterson *A szenvedély* című regényében”. In *Tavaszi Szél 2017 Konferencia/Spring Wind 2017: Konferenciakötet II.*, szerkesztette KERESZTES Gábor, 72–78. Budapest: Doktoranduszok Országos Szövetsége, 2017.

SCHÄFFER Anett, „»Miért, hát ki vagy te?«: Az identitás alakulása Rakovszky Zsuzsa *A kígyó árnyéka* című regényében”. In *Miskolci Egyetem Doktoranduszok Fóruma, Miskolc, 2016. november 17.: Bölcsészettudományi Kar szekciókiadványa*, szerkesztette MAJOR

Ágnes és KÁLI Anita, 65–71. Miskolc: Miskolci Egyetem Tudományos és Nemzetközi Rektorhelyettesi Titkárság, 2017.

SCHÄFFER Anett, „A londoni kirakós: Zadie Smith: NW”. *Alföld* 68, 12. sz. (2017): 99–103.

SCHÄFFER Anett, „»A Piccadilly Vénusza«: Város és identitás Angela Carter *Esték a cirkuszban* című regényében”. *Studia Litteraria* 55, 3–4. sz. (2016): 135–148.